

הרב יהודה זולדן

חידושי ופעליו של מו"ר הרב אברהם אלקנה שפירא זצ"ל במצוות התלויות בארץ

על מו"ר, על אישיותו, על עוצמת תורתו, על מסירותו הרבה עד אין קץ לתורה, לארץ ישראל, לעם ישראל, אפשר לשוחח ולספר המון. אך מגמת מאמר זה לעמוד על חידושי ופעליו בענייני המצוות התלויות בארץ. לפני כן, כמה מילים על הקשר של הרב שפירא למכון "התורה והארץ", ולגוש קטיף בכלל.

הרב שפירא היה שמח על כל חידוש, על כל מה שמקדם את השמירה והעיסוק במצוות התלויות בארץ - תרומות ומעשרות, ערלה, כלאים, שמיטה, ועל כל מה שקשור בהעלאת המודעות מהרחקה מאיסור שקצים ושרצים, ומציאת פתרונות לכך. הרב שפירא עודד תמיד לחדש ולהעלות על הכתב חידושי תורה, ועל כן היה שמח באופן מיוחד על כל ספר שיצא מטעם המכון והובא בפניו. סדרת ספרי "התורה והארץ", בהם מופיעים בירורים מעמיקים בסוגיות שונות במצוות התלויות בארץ, הספרים שעסקו ב"מצוות ביכורים", "הקהל", "וידוי מעשר ונטיעות", וכמובן ההדרה הרחבה של ספרי הרב קוק זצ"ל, "שבת הארץ", ו"חוקות הארץ - ענייני כלאים", עם זאת שהיו לו הערות על אופי הדרת הספר. הרב שפירא הוא זה שנתן למכון "התורה והארץ" את צילום כתבי היד, כדי שיהיה אפשר להוציא דבר נאה ומתוקן.

הרב ביקר בגוש קטיף עוד בהיותו הרב הראשי, וגם ביקר במכון "התורה והארץ" שבכפר דרום, וישב עם הרבנים והחוקרים לדון בשאלות שעלו על הפרק. באופן מיוחד יש לציין את ביקורו האחרון בגוש קטיף, בכ"א אדר אי תשס"ה, כחצי שנה לפני גירושינו מבתינו, בעת חגיגת סיום השי"ס במסגרת לימוד הדף היומי העולמי. עצם השתתפותו במעמד, דבריו המחזקים והמעוררים שנאמרו באמצעות בנו ממשיכו, ראש ישיבת מרכז הרב, הרב יעקב שפירא שליט"א, והפסגה בברכת כהנים שהוא בירך את כל הקהל הרב שבא מכל יישובי גוש קטיף לאולם השמחות ב"נוה דקלים", נתן כוח ועידוד רב לכל¹. גם דבריו הברורים והנחרצים לאורך כל הדרך נגד גזרת הגירוש, ושלא להישמע לפקודות

1. דברי הסדרה מופיעים בספר: "מורשה", עמ' קסט-קעא.

הגירוש, מכוחה של תורה והלכה, כעמידה איתנה בה קוים: "לא תגורו מפני איש כי המשפט לאלוקים הוא", תיזכר ותלמד לעד, כיצד רב גדול לא נכנע, עומד ונאבק על האמת התורנית, לא מתכופף ולא ירא מאיש.

נתמקד עתה בחידושיו ובפעליו של הרב במצוות התלויות בארץ.

את עוצמת תורתו והיקפו של הרב שפירא, ניתן היה לראות בשיעוריו הכלליים בישיבה במשך עשרות שנים, (חלק מהשיעורים הודפסו בספרים ופורסמו²) וכתלמידים זכינו לשמוע ממנו שיעורים נוספים שלא הודפסו, שיעורים ב"קצות החושן", ב"שב שמעתתא" וגם ב"נפש החיים", שם הוא היה מפליג למחוזות עיון רחוקים ועמוקים ביותר. מלבדם, המאמרים, התשובות ופסקי הדין שכתב בהיותו דיין, אב בית דין, ונשיא אמת בתי הדין. עם זאת, הוא מאוד מאוד אהב לעסוק ולהתפלפל בסוגיות של קדשים וזרעים, הגם שהם לא תמיד הלכות למעשה ולפחות לא עכשו, וגם בישיבה לא למדו אותם במסגרת סדרי הלימוד הרגילים. בכתובים וממה שיצא עד היום, אין הרבה תשובות ומאמרים בנושאים הללו, אך ממה שיש אילו הם בירורים ארוכים ומפולפלים מאוד מאוד. מבנו, ממשיכו, הרב יעקב שפירא שליטי"א, שמעתי שיש עוד חידושים רבים בענייני זרעים וקדשים, שבעז"ה יודפסו ויצאו לאור.

נתמקד כאן בשלושה נושאים: ביעור ווידוי מעשר, שביעית וערלה. נעמוד על חידושיו בנושאים אלו על פעליו, בבחינת "גדול תלמוד שהביא לידי מעשה" והנהגה בפועל, בעניינים הללו.

א. ביעור ווידוי מעשר

מצוות ביעור ווידוי נוהגות בפסח של השנה הרביעית ושל השנה השביעית, ומאחר שהיא אם כן נוהגת גם בשנה זו, בפסח של השנה השביעית, נפתח בה בשו"ת "מנחת אברהם" חלק ג, סימן טז, כתב הרב שפירא קונטרס ארוך מאוד (65 עמ') בעניין זה. לפני שנעמוד על תידושיו ופעליו בעניין זה, נזכיר בקצרה במה מדובר. נאמר בתורה בפר' ראה:

"מקצה שלש שנים תוציא את כל מעשר תבואתך בשנה ההוא והנחת בשעריך. ובא הלוי כי אין לו חלק ונתלה עמך והגר והיתום והאלמנה אשר בשעריך ואכלו ושבעו למען יברכך ה' אלקיך בכל מעשה ידך אשר תעשה" (דברים י"ד, כח-כט).

מכאן שאם אדם השהה את מעשרותיו של השנה הראשונה השנייה והשלישית, וכן של קבוצת השנים השנייה: שנה רביעית, חמישית וששית, הוא חייב לבערם מהבית. מעשרותיו - מעשר ראשון, מעשר שני ו/או מעשר עני, בהתאמה לשנים. 2. גם בהם, בעיקר במסכת גיטין ובבא בתרא, יש שיעורים הקשורים למצוות התלויות בארץ.

חכמים דרשו שזמן הביעור הוא ברגל, "כי תכלה לעשר" איזהו רגל שכל המעשרות כלים בו? זה הפסח" (ירושלמי, מעשר שני ה, ג). בפרשת "כי תבא", מצוה התורה להתוודות בעת הביעור:

"כי תכלה לעשר את כל מעשר תבואתך בשנה השלישית שנת המעשר ונתתה ללוי לגר ליתום ולא למנה ואכלו בשעריך ושבעו. ואמרת לפני ה' אלוֹקֵיךָ בערתי הקדש מן הבית... שמעתי בקול ה' אלוֹקי עשיתי ככל אשר צויתני. השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך את ישראל ואת האדמה אשר נתתה לנו כאשר נשבעת לאבותינו ארץ זבת חלב ודבש" (דברים כ"ו, יג-טו).

הוידוי הוא לא במשמעות של וידוי על חטא, אלא במשמעות של אמירת תודה והודאה לה'.

ביאור ההלכות והדינים שקשורים למצוה זו, מופיעים במשנה במסכת מעשר שני, בפרק ה', ממשנה ה' עד הסוף, וכמובן בירושלמי וברמב"ם בהלכות מעשר שני, בנושאי הכלים, ועוד. הקונטרס המקיף והמעמיק שכתב הרב שפירא הוא עיון רחב ומעמיק על בסיס המשניות הללו, בירושלמי ברמב"ם ובראשונים ומפרשים אחרים שעסקו בזה. נביא מחידושי בקונטרס זה (פרק ט) ביחס שבין שתי המצוות הללו - הביעור והוידוי. הדברים מתבססים על המשנה במעשר שני פרק ה משנה ח, ופסק הרמב"ם:

"אמר רבי יהודה: בראשונה היו שולחין אצל בעלי בתים שבמדינות מהרו והתקינו את פירותיכם עד שלא תגיע שעת הבעור, עד שבא רבי עקיבא ולמד שכל הפירות שלא באו לעונת המעשרות פטורים מן הביעור".

כתב הרמב"ם בהלכות מעשר שני ונטע רבעי פרק י"א, הלכה י':
"פירות שלא הגיעו לעונת המעשרות בשעת הביעור, אין מעכבין אותן להתודות, ואינו חייב לבערן".

על כך כתב הרב שפירא:

"משמע שיש חובת ביעור מצד עצמה, ויש חובת ביעור מצד הוידוי. ויש לפרש שמאחר שדיני ביעור ווידוי ילפינן משתי פרשות, האחת בפרשת ראה... שם לא נזכר וידוי, והוא חיוב לביעור מצד עצמו, והפרשה ד"כי תכלה" (פר' "כי תבא") שמוזכר שם וידוי, היא חיוב לבער לצורך קיום מצות וידוי... אולם צ"ב בלשון הרמב"ם ששינה מלשון המשנה, שבמשנה קתני רק שפירות שלא הגיעו לעונת המעשרות אינן חייבים בביעור, ואילו הרמב"ם הקדים והוסיף שאין

מעכבין מלהתוודות. עוד צריך בירור בהמשך דברי הרמב"ם (הלכות מעשר שני ונטע רבעי פרק יא, הלכה יא): "מי שהיו פירותיו רחוקין ממנו והגיע יום הביעור הרי זה קורא שם למתנות ומזכה להן לבעליהן על גב קרקע או למי שזוכה להן לבעליהן ומתודה למחר", וצריך ברור בסיום דברי הרמב"ם שמתודה למחר, הלא כבר כתב (שם הל' ז) שערב יום טוב האחרון היה הביעור ולמחר מתודים?

ויתכן שכוונת הרמב"ם לבאר שכל דין חיוב הפרשה מטבליים בשעת הביעור הוא רק משום שהם מעכבים את הוידוי, ולכן לגבי פירות שלא הגיעו לעונת המעשרות הקדים הרמב"ם שאין מעכבים את הוידוי, שלעניין זה וידוי נאמר הפטור שלהם, ומאחר שאינם מעכבים את הוידוי אין חיוב לבערם. ולכן גם שינה הרמב"ם הסדר והקדים הדין שאין מעכבים הוידוי לדין שפטורים מביעור. ולהלן לגבי פירות שהגיעו לעונת המעשרות שחייבים בביעור סיים הרמב"ם שלמחר מתודה, ורצה לומר שכל החיוב שלהם הוא רק משום שהם מעכבים את הוידוי.

הקונטרס הזה מצטרף ומשמש כהמשך טבעי לקונטרס הארוך שכתב האדרי"ת בעניין קונטרס "אחרית השנים" שבו הוא ביאר בהרחבה את מצות ביעור וידוי מעשר, וכך גם עשה חתנו, מרן הראי"ה קוק זצ"ל באותה שנה שביאר וליבן ענינים אילו בשתי תשובות ארוכות (שו"ת "משפט כהן" סימנים נה-נו). וגם ההקדמה לשו"ת "משפט כהן", אילו הם דברים שכתב הרב קוק זצ"ל כמבוא לחוברת של האדרי"ת.

במה עוסק קונטרסו של הרב שפירא? נציין כמה נושאים: נתינה על מנת להחזיר, דין ביעור בביכורים, גדר ההקרבה בביכורים, כהן שמביא ביכורים, מצות כילוי מעשר שני בשעת הביעור, פדיון וביעור מעשר שני בזמן הזה, איסור בל תאחר במעשרות בשעת הביעור, גדרי חובת ביעור, זמן וידוי מעשרות, על יוחנן כהן גדול שהעביר וידוי מעשר, ביעור במעשרות של שביעית, ועוד. לא רק עיון ופלפול בענייני ביעור וידוי מעשר, אלא גם הוראה למעשה. בהיותו רב ראשי, יחד עם עמיתו יבלי"א הרב מרדכי אליהו שליט"א, הם פרסמו לקראת שביעי של פסח של השנה הרביעית והשביעית, הודעה לציבור לבער את המעשרות או לפדותן על פרוטה או על מאכל שוה פרוטה (כגון סוכר) ולבערן מן העולם, וכן קוראים לקיים מצות וידוי מעשר בקריאת הפסוקים מפרשת כי תבוא - ביחיד, בציבור - מתוך ס"ת, או מחומש, "ורצוי למי שביכולתו לקרוא בכותל המערבי. קריאת פרשת וידוי מעשר הנהוגה בירושלים למעשה ע"פ הוראת רבני ירושלים האדרי"ת זצ"ל ובתי הדין פרושים חסידים וספרדים"³.

3. קריאה לעשות ביעור וידוי, י"ז בניסן תשנ"א, - 70 שנה לרה"ר, עמ' 686.

אכן זו היתה יוזמתו של האדר"ת, שהחל לעורר לדבר בשנת תרנ"ג עוד בהיותו בחו"ל, לקיים מצוות שהשתקעו, וכך התקבל ע"י הרב יחיאל מיכל טיקוצינסקי, ועוד רבנים שהנהיגו את הדבר, וכך היתה מסורת הרבנות הראשית במשך כל השנים.

ב. שביעית

בסוגית "היתר המכירה", עסק הרב שפירא כשאלה הלכה למעשה. כאן ניכרת אחריותו הגדולה כרב ראשי לתת מענה לחקלאים, לצרכנים, ולקחת בחשבון את מצבה הכללי של החקלאות. להתבונן היטב בסוגיות ההלכה ובדברי הפוסקים ולהחליט כיצד לנהוג בהתאמה למצב הקיים.

שיעור חשוב ויסודי בעניין נשא הרב ב"כנס לתורה שבעל פה" בקיץ תשמ"ו, ("קדושת שביעית", כנס לתורה שבעל פה, כח [תשמ"ז], עמ' 1-8), בו הוא דן בעמקות וביסודיות, בבסיס היתר המכירה והרקע ההיסטורי, וקושר את הפולמוס סביב ההיתר, גם למחלוקת ה"בית יוסף" והמב"י אם יש קדושת שביעית בפירות של גוי, וההכרעה כבית יוסף כמנהג שנהגו כבר אז כחכמי ירושלים שאין קדושת שביעית בפירות גוי.

"הפולמוס הזה (=על היתר המכירה), יש לו זיקה מיוחדת לפולמוס הקודם בין ה"בית יוסף" והמב"י בנוגע לפירות שביעית של גוי, אם כי בדינים שונים. שה"בית יוסף" והמב"י לא דנו בכלל בעניין העברת בעלות מישראל לגוי, והדיון הוא רק פירות של גוי מה דינם האם יש בהם קדושת שביעית או לא. למב"י נהג בהם קדושת שביעית, ול"בית יוסף" אין קדושת שביעית נוהגת בהם. והנה קיימת זיקה ישירה לפירות שביעית בימינו היינו לאחר שנמכר לגוי מה דינם של הפירות, וכבר אמרנו שהמנהג הוא כ"בית יוסף" וכפי הכרעת "פאת השולחן".

"...עצם הדבר שהתורה הפקיעה גוי שאינו נכלל מצוות אכילת פירות שביעית, מזה יש ללמוד דבפירות של גוי אין נוהגת קדושת שביעית. שקדושת פירות שביעית תתכן רק כשהבעלים יקים בזה מצוות שביעית והוא מצווה עליהם, ומזה נובעת קדושת שביעית על הפירות, אבל במה שלא יתכן קיום מצוות שביעית ע"י הבעלים אין קדושת שביעית חלה לכתחילה. ואין זה דומה למה שאין קנין גוי מפקיע מתרומות ומעשרות, שהתם יש בזה איסורין, שהזרעים הם טבל, ודין טבל כדין ערלה וכלאיים, שאם אין קנין גוי מפקיע מקדושת הארץ אסורין, והכא נמי

איסור טבל חל על פירות גוי וממילא יש לתקנו ע"י תרומות ומעשרות, אבל שביעית שאינה דין של איסור אלא עניין של מצוות, הדבר תלוי בקיום המצוות של הבעלים."

הוא מוכיח זאת גם מדברי הרמב"ם, ואף מוכיח מהמב"ט שגם הוא יסכים במובן מסוים לעיקרון זה, שהרי הוא סובר "שיש קדושה בפירות שנלקחים מגוי, אבל בביעור אינו חייב משום שבא מכוח גברא שלא היה חייב בביעור". בדבריו שם הוא מסביר את הטעמים ושיקול הדעת של הרה"ר להנהיג היתר מכירה וגם להקים אוצר בית דין לקראת השמיטה תש"ז:

"מתחילת הפולמוס לפני כמאה שנה עד היום התגלה למעשה מה שהאדר"ת כתב בטאו לארץ ישראל, כי בחו"ל היה דעתו להחמיר, וכשבא לארץ ישראל ועול ההוראה ניתן עליו וראה את המצב שינה דעתו ["אגרות הראיה" א, עמ' שעז]. וכן, אם כי הרבו במי"מ ומאמרים להחמיר, אבל הרבנים הנושאים בעול ההוראה פסקו להתיר על יסוד ההיתר של רבנן קשישאי הנזכרים (הרב יצחק אלחנן מקובנה, ר' יהושע מקוטנא, ר' שמואל מוהליב מביאליסטוק, ור' שלמה זענוויל קעלפפיש מוורשה, ר' יוסף ענגל מקרוקה, ועוד, ואחר כך הראי"ה קוק), וכך נהגו למעשה בכל השנים כהוראתם, וגם לאחר הקמת המדינה כפי הוראת הרב צבי פסח פרנק והרבנות הראשית".⁴

בזמן האחרון מתגברת בעזרת ה' הנטיה בין חקלאים להשמיט את שדותיהם כדין... הרה"ר הקימה מחלקה מיוחדת לשביעית ועוזרת בעצה ובהוראות לחקלאים אלה... הרה"ר תקים את אצר בית הדין הגדול בארץ שבו ימכרו תוצרת שומרי שמיטה כדין, בעיקר בפירות האילן.⁵ אבל כשהרבנות הראשית דנה עכשו בערב שמיטה של שנת תש"ז כפי שפסקו קדמאה שכל שמיטה צריך לבחון מחדש אם יש לנהוג עוד בהיתר זה,⁶ [א] הוברר לה שאם

4. להרחיב: על ההבדל בין רבנים הנושאים בעול ההוראה ובוודאי בעניינים הקשורים לכלל ישראל, ולא לקבוצה מסוימת.

5. אכן בשנת תש"ז הוקם "אוצר בית דין" של הרבנות הראשית ואף פורסמו הנחיות ב"ד (70 שנה לרה"ר, עמ' 684). באותה שנה אף חולק יין של אוצר בית בכמויות גדולות ברחבי הארץ (שם 659).

6. להרחיב: על המחויבות לכדוק בכל שנה האם ועד כמה יש לחשתמש בהיתר המכירה, ואין ספק שהשאלות והתמודדויות בין מה שהיה צריך להתמודד בע"פ שונות ממה שצריך להתמודד היום.

כי נתרבו שומרי שביעית בעז"ה, אבל הם עדיין מעטים, והרוב של החקלאים לא יעמוד בנסיון. [ב] קיים נימוק נוסף, שבגלל התחרות על שווקי חו"ל, אם למדינה יהיה הפסד של השווקים בשנה זו היא תפסיד אותם גם להבא. [ג] ובעיקר, מכיון שלצערנו מרובים מאד אלו שיעברו במזיד על איסור שמיטה, על כן יש לדאוג שלא יעברו באיסור.

דברים מדויקים זאת הוא כתב בדברים שהתפרסמו במדריך לשמיטה שיצא ע"י מכון "התורה והארץ", שם הוא התייחס לנקודה נוספת ("הפולמוס מסביב להיתר המכירה", קטיף שביעית, עמ' 10-13) (הקדמה למדריך שמיטה תשמ"ז):

"יש מספר גדול של משקים שאינם מתלבטים כלל אם להיות גבורי כח עושי דברו, ואם לא יעשו בהיתר יעשו באיסור, ונמצא הם נכשלים ומכשילים את הרבים באיסור שמיטה. על כן יש הכרח גם בשנה זו לסדר את המכירה... אין כל יסוד לומר שעם הקמת המדינה נשתנו יסודות ההיתר. דין שמיטה בזמן הזה הוא גם כיום מדרבנן, ואם כי לכתחילה היתה בעית השמיטה של מועטין, והיום רוב הקרקעות של ישראל ואולי עוד יותר ממה שהיה בזמנם, אבל אין זה משנה את יסודות ההלכה של המכירה."

המשפטים האחרונים הם בעצם תגובה לחלק מטיעוניו של הרב שלמה גורן, שהתפרסמה אז גם בעיתונות⁷, שהיתר המכירה יעיל עד הי באייר תשי"ח, מאחר שעד אז הריבונות היתה בידי גוים ואף האדמות הפרטיות נמכרו ועל כן ההיתר יעיל, בו בזמן שמאז קום המדינה הריבונות בכל מקרה היא יהודית. על כך מגיב הרב שפירא, שההיתר היה בזמן שרוב האדמות היו ממילא בידי גוים, ואילו כיום רוב האדמות ביד ישראל. אך לפי הרב שפירא אין זה משנה את עקרונות היתר המכירה⁸.

בפועל, בשמיטה תשמ"ז, החזירו את השימוש בנוסח השטרות כפי שנהגו בזמן הרב קוק, וכן הנהיגו שהרבנויות הם אילו שמכרו ונעשו כמה מכירות כדי שלא יראה כהערמה. כמו כן התפתח אוצר בית דין של הרה"ר⁹, במסגרת אוצר בית הדין חולק יין בכמויות גדולות ברחבי הארץ (70 שנה לרה"ר עמ' 659). כאמור, הרב שפירא ביקר ב"גוש קטיף", והתייחס לסוגיית הגידולים בחממות ובמצע מנותק. בדבריו בכנס של מכון "התורה והארץ", בטי"ו בשבט שנת תשנ"ג, התייחס לסוגיית הגידולים בחממות, ובמצע מנותק.

7. אח"כ בספרו: "מכירת אדמות אי"י בשנת השמיטה במדינת ישראל", "תורת המדינה", עמ' 445-456.

8. בזמנו הגיב בעיתונות על דבריו הרב יהושע מגנס, ואח"כ הרחיב עוד: "היתר המכירה ותוקפו במדינת ישראל", "ניצני ארץ", ה' (תשמ"ח), עמ' 135-164. ראה עוד: הרב שלמה גורן, "תשובה למשיגים על היתר המכירה בשביעית בזמן הזה", שם עמ' 457-465.

9. על "אוצר בית דין", זה ניתן לראות בצילום המסמך של הרה"ר, בספר 70 שנה לרה"ר, עמ' 684.

חממות

"ראיתי את המשתלות בגוש קטיף ואת הגידולים המיוחדים, היתרם בנוי על שני יסודות: האחד דין של בית, שמבאר בירושלמי (ערלה, פ"א ה"א) שבבית פטור מתרומי שנאמר 'היוצא השדה בתרומה, ואילו בשביעית יש ספק, שכן מחד נאמר 'שדך לא תזרעי אך מאידך נאמר 'ושבתה הארץ'. החממות בנויות כבית, השטח גדול מאוד, ובנוי עם קירות ועם דפנות, ולמרות החממות אינן בית דירה ואין נוהגים לישון שם, מ"מ זה בית. ועל כגון דא כתב פאת השולחן שמותר בשביעית בזמן הזה.

כאמור הבית שדן עליו הירושלמי זהו בית ממש, עליו נאמר בירושלמי וכך גם נפסק להלכה שבתרומות ומעשרות פטור, ובשביעית הוה ספק... הירושלמי סוּם שדין בית לא נאמר בתרומות ומעשרות ולכן המגדל בבית פטור מתרומי, לעומת זאת בערלה חייב שכן נאמר 'כי תבואו אל הארץ, והמילה 'ארץ' כוללת גם בית. יש לומר שכאשר חילקו את ארץ ישראל חילקו שדות ולא חילקו בתים, וקדושת ארץ ישראל מתייחסת לשדות באופן מיוחד ולא לבתים. לכן לגבי ערלה שאין קשר בין תוקף חיובה לבין קדושת ארץ ישראל, ולכן חייב בערלה אף בחו"ל, לכן חייב בערלה אף בבית. אך בעניין תרומות ומעשרות שחיובה הוא מחמת קדושתה של ארץ ישראל - המגדל בבית פטור".

עציץ בשביעית

"לגבי הדברים החדשים שראינו לקראת השמיטה הזו, גידול של עציצים בחממות, צריך לעסוק ביסוד החיוב בעציץ נקוב ובפטור של עציץ שאינו נקוב... יש דינים שלגביהם יניקה מספיקה וזאת מפני שמה שחשוב הוא שהצמח יהיה תלוש או מחובר. אם הצמח יונק, אזי נחשב מחובר והתולשו בשבת חייב. לעומת זאת יש דינים אחרים שלא די ביניקה כמו תרומות ומעשרות ולא די בנקב קטן כדי לחבר אלא יש צורך שכל מצע הגידול יהיה חלק מארץ ישראל.

...לאור הנ"ל יש להסביר את דברי הרמב"ם הקובע שאף שהגדל בעציץ שאינו נקוב נחשב כנקוב, וכך כותב הרמב"ם הלי מע"ש פ"י, ה"ח: "הנוטע בעציץ שאינו נקוב חייב בערלה, אע"פ שאינו כארץ לזרעים הרי הוא כארץ לאילנות". רואים בדברי הרמב"ם שהנוטע אילן בעציץ שאינו נקוב - חייב בערלה. ונראה שהדין הזה שמחשיבים עציץ שאינו נקוב כאילו הוא נקוב, זהו רק בהלכות

ערלה ולא בהלכות תרומות ומעשרות, ... כאן לגבי ערלה שאין צורך בדין ארץ ישראל ממילא די ביניקה ובפעפוע כדי שהאילן ייחשב מחובר וממילא חייב בערלה. לעומת זאת בתרומות ומעשרות שחיובה הוא רק בארץ ישראל מודה הרמב"ם שאף אילן שגדל בעציץ שאינו נקוב פטור מתרומות ומעשרות, כיוון שחסר בדין ארץ ישראל.

כפי שראינו העציצים מונחים על יריעה של פלסטיק (פוליאטילן) וזו מנתקת בין העציצים והצמחים הגדלים בהם לבין קרקע עולם. ואמנם יש שאלה לגבי יריעות אלו שמונחות במשך זמן רב, שמא הן מתבטלות לקרקע וממילא נמצא שהצמח מונח בקרקע עולם. והאמת היא שיש לומר שיריעה של פלסטיק לעולם לא יכולה להיחפץ לקרקע".

בהמשך הוא מחדש ע"פ אותו עיקרון שאם מוכרים את העציצים לגוי גם מי שסובר שאין קניין לגוי להפקיע יודה שבמצב כזה זה יופקע:

"בנד"ד שאין אנו מדברים על אדמת ארץ ישראל אלא על עציץ ואפילו במקרה שהוא נקוב, אין הפירוש שעל ידי הנקב האדמה הופכת להיות חלק של ארץ ישראל, אלא שעל ידי היניקה אנו מחשיבים את הצמח כמחובר. לכן פשיטא אליבא דכו"ע, וגם למ"ד שסובר אין קניין בכה"ג יודה שיש קניין, ובפרט בנד"ד שמדובר בעציץ שאינו נקוב. אין במכירת העציצים שום בעיה, זה מטלטלין בוודאי אין בכך איסור לא תחנם, ומכחינה מעשית אין שום קושי בביצוע המכירה לכן בוודאי יש להוסיף את זה כסניף לכל ההיתרים שהזכרנו לעיל".

ג. ערלה

הרב שפירא היה נוהג עוד בצעירותו, להתכתב ולהתפלפל עם גדולי הדור ראשי הישיבות והפוסקים המפורסמים של אותם ימים באריכות רבה. בשו"ת "מנחת אברהם" בחלק ב' ישנן התכתבויות כאלה עם הרב צבי פסח פרנק, רבה של ירושלים בענייני ערלה (ובענין זה נרחיב מעט), עם ה"חזון איש" בסוגיות בקדשים, בענייני טומאת משקין ומי פירות, עם הרב מטשעבין על תשובותיו בשו"ת "דובב מישרים" חלק ג, ובהם על שתיית ארבע כוסות ביון של שביעית, טומאה בבית הפרס, על מצה של טבל, בעניין "מעלין בקודש", ועוד. עם הרב אפרים זאב גרבוז מחבר הספר "הר אפרים" ור"מ בישיבת "אהל תורה", הוא דן בענייני נגעים, ועם הרב יעקב בצלאל זילטי, לימים רבה של ירושלים, הוא

דן בסוגית: "מי איכא מידי דלישראל שרי ולעכו"ם אסורי". אגב, גם אצל ר' איסר זלמן מלצר, ראש ישיבת "עץ חיים", ב"אבן האזל", בסוף ספר קדשים יש תשובה של ר' איסר זלמן מלצר, להערות של הרב שפירא על דמיו של הרב מלצר בהלכות "בית הבחירה", ושם כתוב: "לידידי הרב הגאון הנעלה מו"ה אברהם שפירא שני ממצויני ישיבת חברון".

כאמור ב"מנחת אברהם" חלק ב סימן א, ישנה התכתבות עם הרב צבי פסח פרנק, בו הוא דן באריכות רבה בענייני ערלה. הרקע למכתב כפי שהרב שפירא כותב בתחילה: "כפי בקשת הדרת גאונו, שאכתוב לו את הערותי על דבריו, אני רושם את הדברים שהתעוררתי עליהם בעיוני בדבריו ב"כרם ציון" ה-ו". הרב פרנק עסק רבות בענייני המצוות התלויות בארץ, במסגרת מכון "כרם ציון", ובאוסף התשובות שבשו"ת "הר צבי-זרעים", והוא זה שביקש מהרב שפירא להעיר על דבריו. מתשובתו הקצרה יחסית של הרב צ"פ פרנק למכתבו הארוך של הרב שפירא, ניתן ללמוד על זמן ההתכתבות: "כ"ו תמוז ת"ש, להבחור הרב אברהם כהנא שפירא", לפני ששים ושמונה שנה, ז"א שהרב שפירא הוא פחות מגיל שלושים, הרב פרנק מתקרב לגיל 70.

הדיון הוא בפרטים רבים בסוגיה, וכדרכו של הרב שפירא הוא גולש מעניין לעניין, בחריפות רבה, ומציע סברות והסברים מחודדים. להלן שתי נקודות, שתכניה מאפיינים את דרכו וגאוניתו של הרב שפירא. להלכה לא נפסק ששורש פטור פוטר. הרב שפירא מציע הסבר מדוע, אך כדרכו הוא מיד פורך את ההסבר. העלאת סברה שנראית הגיונית מאוד ומיד אחריה לומר את ההיפך שגם הוא נראה הגיוני מאוד, היתה מאוד שכיחה. אנו שמענו לא פעם שבעת הכנת השיעור בבית הוא בנה מהלך אחד בסוגיה ובמפרשיה, ובדרך מרחיב אותה עד לישיבה הוא הפך את השיעור לגמרי. נוכחנו לא פעם איך שבמהלך השיעור יתוך כדי הוא היה מציע כמה אפשרויות, והיה ברור שעל חלק לפחות. הוא השב תוך כדי השיעור.

אך מלבד הפלפולים והסברות, באופן מעשי כשהרב שפירא שימש כרב ראשי, היה פיקוח גדול יותר על ענייני הערלה והנטיעות, בשיתוף ובהדרכת רבני מכון "התורה והארץ" ומדריכיו החקלאים, (וכפי שמעיד הרב יהודה עמיחי, בספר 70 שנה לרה"ר, עמ' 673), וגם כיום כידוע יש לעקוב מניין בא תוצרת של פירות לשווקים, וכן יש להעלות את המודעות באשר לענייני ערלה וכלאים, באשר לרכישה במשתלות של עצי פרי בעיקר לגינון פרטי, תחום שמאוד מתפתח בשנים האחרונות.

לגופם של דברים. אין מדובר על שאלה מעשית אלא עיון וסברות בירושלמי בערלה בעקבות הסבריו של הרב פרנק. הדיון המרכזי נסוב באמור במשנה מסכת ערלה פרק א', משנה ד': "אילן שנעקר ונשתייר בו שורש, פטור". דהיינו אם אילן נעקר לגמרי אלא שעדיין נשאר שורשו בארץ ומוציא חליפין, הרי הוא כמות שהיה ופטור. בירושלמי ערלה פרק א הלכה א נוסח הדבר כעקרון: "שורש פטור פוטר", ומכאן השוואות והקבלות להלכות אחרות, ועל טיב ההשוואות הללו שבירושלמי מאריך הרב שפירא לדון. כמו זו:

"יתני אילן שמקצתו נטוע בארץ ומקצתו חוץ לארץ, מכיון שמקצתו נטוע בארץ כ[א]ילו כולו בארץ, דברי רבי. רבן שמעון בן גמליאל אומר: צד הנטוע בארץ חייב הנטוע חוץ לארץ פטור. ר' אבהו בשם רבי יוחנן נעשה כטבל וכמעושר מעורבין מזה על זה. רבי זעירא בשם רבי יוחנן שורש פטור פוטר. מה כרבי? דרבי אמר שורשין חייבין זה מזה דברי הכל היא! הכא שורש פטור פוטר. הן דתימר שורש פטור פוטר בשורש ישן שהשריש מתוך שלו לתוך של חבירו, אבל אם השריש מתוך לארץ בארץ לא בדא".

האם ר' יוחנן התכוון לומר שהלכה כרבי? והתשובה היא שיש להבחין בין שורש פטור פוטר שם שורש ישן שמתערב בחדש אזי פטור, אך אילן שמקצת שורשיו בארץ ומקצת שורשיו בחו"ל, לא אומרים שורש פטור פוטר, ומחמת עירוב היניקה הכל אסור כרבי.

בהמשך בתלמוד ירושלמי מסכת ערלה פרק א', הלכה ב, יש איזכור נוסף של ההלכה: שורש פטור פוטר. על המשנה בה נאמר: "עת שבאו אבותינו לארץ מצאו נטוע פטור. נטעו אף על פי שלא כבשו חייבי". על כך מובא בירושלמי מקור מפסוק: "ויונטעם" (ויקרא י"ט, כג), פרט לשנטעו גוים עד שלא באו ישראל לארץ. ר' הונא בשם רבי אבא הדא אמרה שורש פטור פוטר". דהיינו כיוון שנטיעה זו החלה בפטור, שעה שעם ישראל לא נכנס לארץ, גם המשכה פטור. וכך דבריו, "בענייני ערלה - משא ומתן עם הגרצ"פ פרנק זצ"ל", שו"ת "מנחת אברהם" חלק ב' סימן א:

"בדין שורש פטור פוטר שלא הובא בפוסקים לכאורה יש לומר שלא פסקו כן שהרי ילדה שסיבכה בזקנה משום ביטול קאי ובקצצה (את הילדה, הייחור), אבל לא קצצה חייבת, ולא אמרינן שורש פטור פוטר... והנה בפשטות החילוק בין שורש פטור ודין ביטול בזקנה הוא דביטול בזקנה היינו או שבטל כל האילן ונעשה אחד וכמו שמוכח בתוסי (פסחים מד, ע"ב ד"ה והוא), או לרשיי

(עבודה זרה מט, ע"א) והרי"ן (ע"ז דף כא, ע"ב ברי"ף) משום זה וזה גורם [מותר], היינו על כל פנים דין תערובת וכמו שכתב הרי"ן שהוא בגדר ביטול ברוב. אבל בשורש פטור, היינו דליתא לחצאין דחצי חייב וחצי פטור, אלא כיוון דמקצתו בפטור כולו בפטור¹⁰.

ז"א הילדה, הייחור החדש מתבטל או מתערה בזקנה בעיקר ולכן מקבל את אותם תכונות, ואילו שורש פטור, כל מה שיצמח ממנו ממשיך בעצם את השורש.

בהמשך הדברים, וזאת הנקודה השנייה עליה נעמוד, הוא דן בשאלה ששאל הרב פרנק על ה"תפארת ישראל" בפירושו למשנה שאיננה עוסקת ישירות בערלה, אך היא עקרונית ורחבה. על דברי המשנה "עת שבאו אבותינו לארץ מצאו נטוע פטור. נטעו אף על פי שלא כבשו חייב", שאל הרב ישראל ליפשיץ בפירושו "תפארת ישראל", מאי נפקא מינה, מה שהיה היה? ומישב שמאחר וכיום המצוה היא מדרבנן, הנפקא מינה לעתיד לבא. ועל כך הקשה הרב פרנק מהגמ' ביומא ה, ע"ב משמע ש"לא ניחא ליה לגמרא לדון בדבר שש בו נפקא מינה עתיד לבא, כשיבאו אהרון ומשה עמהם" היינו בתחיית המתים. וכאן באריכות רבה מאריך הרב שפירא לברר מתוך סוגיות רבות בבבלי ובירושלמי, וממדרשי אגדה, מתי מדרים הלכות שהם הלכתא למשיחא, או לאחר תחיית המתים, וכן מתי עוסקים בדברים שהיו רק במדבר או לפי מתן תורה שאז באמת יש לשאול "מאי דהוה הוי". בקיאות מדהימה יחד עם יכולת לקשור ולחבר בין המקורות. ומסיים שמכל מקום ביחס לערלה נאמר במפורש "כי תבואו ונטעתם" וזה גופי תורה, ולכן צריך לברר זאת.

תורתו של מו"ר הרב שפירא, השופעת כמו מעין חי הזורם בעוצמה רבה, חסרה לנו מאוד. בסוגיות של זרעים, ובכל מקצועות התורה, בהנהגה, בהדרכה, וכמו שעומד בראש. יהיו דברינו המעטים הללו, לזכרו המבורך.

10. אגב, גם הראי"ה קוק, ב"עץ הדור" השלם, פרקים י"ב-י"ג, ובפרק מ"ט, הכחין בין סוגיית ילדה שסיבכה בזקנה לבין שורש פטור פטור, והאריך בהסברת דברי רש"י בעבודה זרה שם עם דברי הרי"ן באשר לזה וזה גורם. כן עסק בזה גם הייחון אישי, ערלה ס"ב, ב, והרש"י איורכך, שו"ת "מנחת שלמה" א ס"י ס"ט-ע, כשדן בכך באשר לשאלה מעשית מאד כידוע: "קונטרס בענין שתילים המועברים בנושיתם ממקום למקום מאימתי מונין להם שנות ערלה", בכך עסק גם הר"ש ישראלי, "בענין העברת שתילים לענין ערלה", "חוות בנימין" ס"א, ועוד.